YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA UGLEROD NARXLASH INSTRUMENTLARINING FISKAL SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Qulliyev Ulug‘bek Mirzayevich
O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi yashil iqtisodiyotga o’tishni muvofiqlashtirish boshqarmasi bosh mutaxassisi – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi mustaqil izlanuvchisi, tel: +998949277779.

Annotatsiya. Mazkur tezisda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida uglerod narxlash instrumentlarining fiskal siyosat bilan o‘zaro bog‘liqligi, ularning davlat budjeti daromadlarini shakllantirish va ekologik transformatsiyani moliyalashtirishdagi imkoniyatlari tadqiq etilgan. Uglerod solig‘i va emissiyalar savdosi tizimining iqtisodiy ta’siri, fiskal tushumlarni qayta taqsimlash mexanizmlari hamda ushbu mablag‘lardan samarali foydalanishning ustuvor yo‘nalishlari O‘zbekiston sharoitida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ekonometrik baholash va ssenariyli prognozlash natijalari asosida uglerod narxlash siyosatini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, fiskal siyosat, uglerod narxlash, uglerod solig‘i, emissiyalar savdosi tizimi, ekologik soliqlar, fiskal daromadlar, dekarbonizatsiya.

Аннотация. В тезисе исследуется взаимосвязь инструментов углеродного ценообразования с фискальной политикой в процессе перехода к зелёной экономике, а также их потенциал в формировании доходов государственного бюджета и финансировании экологической трансформации. На примере Узбекистана рассматриваются экономические эффекты углеродного налога и системы торговли выбросами, механизмы перераспределения фискальных

поступлений и приоритетные направления их эффективного использования. На основе результатов эконометрической оценки и сценарного прогнозирования разработаны предложения по совершенствованию политики углеродного ценообразования.

Ключевые слова: зелёная экономика, фискальная политика, углеродное ценообразование, углеродный налог, система торговли выбросами, экологические налоги, фискальные доходы, декарбонизация.

Abstract. This thesis examines the relationship between carbon pricing instruments and fiscal policy in the transition to a green economy, as well as their potential to generate government budget revenues and finance environmental transformation. In the context of Uzbekistan, it discusses the economic effects of carbon taxation and emissions trading systems, mechanisms for reallocating fiscal revenues, and priority areas for their effective use. Based on econometric assessment and scenario-based projections, proposals are developed to improve carbon pricing policy.

Keywords: green economy, fiscal policy, carbon pricing, carbon tax, emissions trading system, environmental taxes, fiscal revenues, decarbonization.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida ekologik barqarorlikni ta’minlash masalasi davlatlarning an’anaviy iqtisodiy siyosatiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Xususan, iqtisodiy o‘sishni ta’minlash bilan bir qatorda tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarishning uglerod sig‘imini kamaytirish va ekologik zarar bilan bog‘liq tashqi xarajatlarni iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayoniga kiritish zarurati kuchaymoqda.

Mazkur sharoitda fiskal siyosat yashil transformatsiyani rag‘batlantirishning muhim iqtisodiy mexanizmlaridan biriga aylanmoqda. An’anaviy soliqqa tortish amaliyotidan farqli ravishda ekologik yo‘naltirilgan fiskal instrumentlar xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ishlab chiqarish va investitsiya qarorlariga bevosita ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, uglerod solig‘i va emissiyalar savdosi tizimi iqtisodiyotda atmosferaga chiqariladigan zararli moddalar uchun iqtisodiy qiymat belgilash orqali ishlab chiqaruvchilarning texnologik tanlovini o‘zgartirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida energiya resurslariga yuqori talab mavjudligi va sanoat tarmoqlarining rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda, uglerod narxlash instrumentlarini joriy etish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bunda mazkur instrumentlarni faqat ekologik cheklov sifatida emas, balki davlatning fiskal imkoniyatlarini kengaytiruvchi va yashil investitsiyalar uchun moliyaviy manba shakllantiruvchi mexanizm sifatida ko‘rib chiqish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi va tahlil natijalari

Tadqiqotda uglerod narxlash instrumentlarining samaradorligini baholashda ekonometrik modellashtirish, qiyosiy tahlil, ssenariyli prognozlash va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Xususan, 50 ta davlatning 1990–2021-yillardagi iqtisodiy va ekologik ko‘rsatkichlari asosida shakllantirilgan dinamik panel model natijalari uglerod narxining emissiyalar hajmiga ta’sirini baholash imkonini beradi.

Olingan ekonometrik natijalar uglerod narxlash instrumentlari emissiyalarni cheklashda iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmi sifatida muayyan samaraga ega ekanligini ko‘rsatadi. Jumladan, uglerod narxining bir tonna CO_2 ekvivalenti uchun 10 AQSH dollariga oshishi emissiyalar hajmining o‘rtacha 1 foizga qisqarishi bilan

bog‘liqligi aniqlangan. Bu natija ekologik maqsadlarga erishishda ma’muriy cheklovlar bilan bir qatorda bozor mexanizmlaridan foydalanish zarurligini asoslaydi.

Biroq uglerod narxlashning iqtisodiy samaradorligini faqat emissiyalarning qisqarishi bilan baholash yetarli emas. Mazkur instrumentlarning davlat moliyasi uchun yaratadigan imkoniyatlari ham alohida o‘rganilishi kerak. Chunki uglerod solig‘i iqtisodiyotda ekologik xarajatlarni hisobga olish bilan birga, davlat budjetiga qo‘shimcha moliyaviy resurslar jalb etish imkonini yaratadi. Shu jihatdan uning samaradorligi ikki o‘zaro bog‘liq natija – ekologik zararlarni kamaytirish va fiskal resurslarni shakllantirish orqali namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston sharoitida uglerod narxlashning potensial ta’sirini aniqlash uchun CPAT (Carbon Pricing Assessment Tool) modeli asosida ssenariyli hisob-kitoblar amalga oshirilgan. Bunda uglerod solig‘ini 2027-yildan boshlab joriy etish va uning stavkasini 2030-yilga qadar bir tonna CO_2 ekvivalenti uchun 50 AQSH dollariga yetkazish parametrlaridan foydalanilgan.

Hisob-kitoblar uglerod solig‘i joriy etilgan holatda 2030-yilda issiqxona gazlari emissiyasi bazaviy ssenariyga nisbatan qariyb 5 foizga kam bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ushbu farq uglerod narxlashning ishlab chiqarish tarkibiga, energiya resurslaridan foydalanishga va korxonalarning texnologik modernizatsiya qarorlariga ta’siri orqali shakllanadi.

Fiskal jihatdan esa mazkur mexanizmning uzoq muddatli imkoniyatlari yanada kengroqdir. Model prognozlariga ko‘ra, uglerod narxlash siyosati natijasida 2036-yilga kelib qo‘shimcha budjet daromadlari 11,2 mlrd AQSH dollaridan oshishi mumkin. Ushbu ko‘rsatkich prognoz ssenariysiga bog‘liq bo‘lib, uni kafolatlangan budjet tushumi sifatida emas, balki tegishli iqtisodiy va soliq parametrlariga asoslangan potensial fiskal imkoniyat sifatida baholash lozim.

Mazkur natijalar uglerod narxlash instrumentlarining fiskal siyosatdagi rolini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Xususan, shakllangan daromadlarni umumiy budjet xarajatlarini moliyalashtirish bilan cheklamasdan, iqtisodiyotning uglerod sig‘imini kamaytirishga xizmat qiladigan investitsion loyihalarga yo‘naltirish muhim hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, uglerod narxlashdan shakllanadigan fiskal resurslardan foydalanishning quyidagi yo‘nalishlarini ustuvor deb hisoblaymiz:

energetika sektorini modernizatsiya qilish – elektr energiyasi ishlab chiqarishda qazilma yoqilg‘ilarga bog‘liqlikni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish va energiya infratuzilmasini yangilash;

sanoat korxonalarining texnologik transformatsiyasi – energiya tejamkor uskunalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va kam uglerodli texnologiyalarga investitsiyalarni rag‘batlantirish;

yashil investitsiyalarni moliyalashtirish – xususiy sektorning ekologik loyihalarini imtiyozli kreditlash va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish;

ijtimoiy kompensatsiya mexanizmlarini shakllantirish – energiya narxlarining o‘zgarishi natijasida kam daromadli uy xo‘jaliklari zimmasiga tushishi mumkin bo‘lgan qo‘shimcha xarajatlarni yumshatish.

Mazkur yondashuv uglerod narxlash siyosatining faqat daromad shakllantirish funksiyasini emas, balki iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarni rag‘batlantirish imkoniyatini ham kengaytiradi. Bunda davlat tomonidan shakllantirilgan fiskal resurslar xususiy sektor investitsiyalarini jalb qilish uchun qo‘shimcha iqtisodiy rag‘bat vazifasini bajarishi mumkin.

Yana bir muhim jihat – uglerod solig‘i va emissiyalar savdosi tizimini bir-birini to‘ldiruvchi instrumentlar sifatida rivojlantirishdir. Dastlabki bosqichda uglerod

solig‘ini joriy etish nisbatan tushunarli va ma’muriy jihatdan boshqarish mumkin bo‘lgan mexanizmni shakllantiradi. Keyingi bosqichlarda esa yirik emissiya chiqaruvchi korxonalar uchun emissiyalar savdosi tizimining elementlarini rivojlantirish bozor ishtirokchilariga emissiyalarni qisqartirish bo‘yicha qo‘shimcha moslashuvchanlik beradi. Buning uchun emissiyalarni monitoring qilish, hisobot berish va verifikatsiya qilish tizimining institutsional va texnik salohiyatini mustahkamlash talab etiladi.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida uglerod narxlash instrumentlari ekologik va fiskal siyosat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlash imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ularning iqtisodiy samarasi nafaqat emissiyalarni kamaytirish, balki davlatning yashil transformatsiyani moliyalashtirish uchun zarur resurslarini shakllantirish orqali ham namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda uglerod narxlash mexanizmini iqtisodiyot tarmoqlarining texnologik va moliyaviy tayyorgarligini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich rivojlantirish lozim.

Uglerod narxlashdan shakllanadigan fiskal daromadlarning bir qismini energiya samaradorligi, sanoatni modernizatsiya qilish va qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini moliyalashtirishga yo‘naltirish mexanizmini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Uglerod solig‘ining iqtisodiyotga salbiy ta’sirini yumshatish maqsadida kam daromadli uy xo‘jaliklari va energiya sig‘imi yuqori bo‘lgan korxonalar uchun manzilli kompensatsiya mexanizmlarini joriy etish zarur.

Uglerod solig‘i va emissiyalar savdosi tizimini o‘zaro muvofiqlashtirish, shuningdek, emissiyalarni hisobga olish va verifikatsiya qilishning yagona institutsional asoslarini rivojlantirish talab etiladi.

Umuman olganda, uglerod narxlash instrumentlarini davlat fiskal siyosatiga integratsiyalash yashil iqtisodiyotga o‘tishning moliyaviy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunda asosiy e’tibor ekologik to‘lovlardan tushadigan mablag‘larning hajmini oshirish bilangina cheklanmasdan, ularning iqtisodiy transformatsiyaga ta’sirini kuchaytirishga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. (2025). State and Trends of Carbon Pricing 2025. Washington, DC: World Bank.

2. European Union. (2023). Regulation (EU) 2023/956 establishing a Carbon Border Adjustment Mechanism.

3. Pigou, A.C. (1920). The Economics of Welfare. London: Macmillan.

4. International Monetary Fund. Carbon Pricing and Revenue Recycling. Uglerod narxlashning fiskal jihatlariga oid ilmiy-uslubiy materiallar.

5. Qulliyev U.M. Yevropa Ittifoqining transchegaraviy uglerodni tartibga solish mexanizmi (CBAM) sharoitida O‘zbekistonda uglerod narxlash tizimini rivojlantirish. Muallifning avvalgi ilmiy tadqiqoti.